

УДК 7.03:792(477)«191»

DOI 10.69550/3041-1467.8.348607

Богдан ДЕМОТ

магістр історії, викладач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Т. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, індекс 29000 (demot162@gmail.com)

ORCID: 0009-0003-8639-3799

Bohdan DEMOT

Master of History, Lecturer at the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, 46 T. Shevchenko Street, Khmelnytskyi, Ukraine, postal code 29000 (demot162@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Демот, Б. (2025). Культурно-мистецькі процеси в театральному житті українських губерній Російської імперії (початок XX ст.). *Axis Europae*, 8, 33–44. doi: 10.69550/3041-1467.8.348607

Bibliographic Description of the Article: Demot, B. (2025). Kulturno-mystetski protsesy v teatralnomu zhytti ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii (pochatok XX st.) [Cultural and artistic processes in the theatrical life of the ukrainian governorates of the russian empire (at the beginning of the 20th century)]. *Axis Europae*, 8, 33–44. doi: 10.69550/3041-1467.8.348607

**КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ПРОЦЕСИ В ТЕАТРАЛЬНОМУ ЖИТТІ
УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(ПОЧАТОК XX СТ.)**

Анотація. Метою дослідження є комплексний аналіз розвитку українського театального та образотворчого мистецтва на межі XIX – початку XX століття в контексті загальноєвропейських культурно-естетичних трансформацій та процесів формування модерної української нації. Особлива увага приділяється впливу «Великої реформи театру» на становлення української сцени, переосмисленню ідей європейського модернізму в місцевому мистецькому середовищі, а також ролі культурних осередків у консолідації національної ідентичності за умов імперської політики денационалізації. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні історико-культурного, мистецтвознавчого, соціокультурного та структурно-функціонального підходів. Використано методи історико-генетичного та порівняльного аналізу, джерелознавчої критики, синтезу та узагальнення, що дало змогу простежити еволюцію театральних і художніх практик, виявити закономірності їхньої модернізації та з'ясувати взаємовплив європейських і національних культурних тенденцій. **Наукова новизна** роботи полягає у всебічній реконструкції мистецького життя українських губерній початку XX століття та у системному вивченні взаємозв'язків між театральними реформами, розвитком художньої освіти й формуванням модерної української

культурної ідентичності. Уперше комплексно охарактеризовано діяльність ключових мистецьких центрів (театр корифеїв, ініціативи М. Лисенка, режисерські практики М. Садовського та Л. Курбаса), а також визначено значення творчих об'єднань і художніх шкіл (Київської рисувальної школи М. Мурашка, Харківського й Одеського художніх училищ) у процесах культурної модернізації. Робота пропонує нове бачення початку ХХ ст. як перехідного періоду, у якому мистецькі ініціативи стали інструментом інтелектуального спротиву імперській денационалізаторській політиці. У **висновках** підкреслено, що український театр і образотворче мистецтво досліджуваного періоду відіграли ключову роль у формуванні модерного національного культурного простору. Вони не лише відобразили загальноєвропейські модерністські тенденції, а й виробили власні художні моделі, що утверджували ідею культурної самодостатності України. З'ясовано, що мистецькі інституції стали важливими центрами національної самоідентифікації, а творчі пошуки провідних діячів заклали інтелектуальні та естетичні підвалини подальшого розвитку української культури.

Ключові слова: театральне мистецтво, образотворче мистецтво, культурне життя, історико-культурний процес, суспільні трансформації, культурна модернізація.

CULTURAL AND ARTISTIC PROCESSES IN THE THEATRICAL LIFE OF THE UKRAINIAN GOVERNORATES OF THE RUSSIAN EMPIRE (AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

Abstract. *The purpose of the research is to conduct a comprehensive analysis ON the development of the Ukrainian theatrical and visual arts at the turn of the nineteenth and at the beginning of the twentieth centuries within the context of broader European cultural and aesthetic transformations and the formation of a modern Ukrainian nation. There has been paid particular attention to the influence of the «Great Theatre Reform» on the shaping of the Ukrainian stage, the reinterpretation of the European modernist ideas within the local artistic environment, and the role of cultural institutions in consolidating the national identity under the conditions of the imperial denationalisation policies. **The methodology of the research** is based on historical cultural, art historical, sociocultural, and structural functional approaches. There have been applied historical genetic and comparative methods, source criticism, analysis, synthesis, and generalisation, which made it possible to trace the evolution of the theatrical and artistic practices, identify the regularities of their modernisation, and determine the interaction between European and national cultural trends. **The scientific novelty of the research** consists in the comprehensive reconstruction of the artistic life of the Ukrainian governorates at the beginning of the twentieth century and the systematic study on the interrelations between the theatrical reforms, the development of art education, and the formation of modern Ukrainian cultural identity. There have been analysed the activities of key artistic centres – the Korypheus Theatre, the initiatives of Mykola Lysenko, and the stage practices of Mykola Sadovskiy and Les Kurbas in an integrated manner for the first time, alongside the significance of the major artistic institutions and educational establishments such as Kyiv Drawing School of Mykola Murashko and the art schools of Kharkiv and Odesa. There has been brought in a new interpretation regarding the beginning of twentieth century as a transitional period during which the artistic initiatives became an instrument of intellectual resistance to the imperial denationalisation and contributed to the crystallisation of a modern national cultural discourse in the research. **Conclusions.** It was*

emphasized that the Ukrainian theatre and visual arts of this period played a decisive role in shaping the modern national cultural space, AS they not only reflected broader European modernist tendencies but also developed distinct artistic models that affirmed the cultural self-sufficiency of Ukraine. It was demonstrated that the artistic institutions served as vital centres of the national self-identification, while the creative efforts of leading cultural figures laid the intellectual and aesthetic foundations for the further development of the Ukrainian culture.

Keywords: *theatrical art, visual arts, cultural life, historical cultural process, social transformations, cultural modernisation.*

Постановка проблеми. На зламі XIX – XX ст. українське театральне та художнє мистецтво опинилося в ситуації глибокої суперечності між національними культурно-естетичними прагненнями та обмежувальною імперською політикою Росії. Попри європейські тенденції оновлення мистецьких практик та появою модерністських течій у візуальному мистецтві, український театр і художня школа через жорстку політику самодержавства залишалися маргіналізованими, позбавленими повноцінного зв'язку зі світовими культурними процесами. Українські митці змушені були діяти в умовах цензурних заборон, денационалізації та культурної асиміляції, що суттєво гальмувало розвиток професійної мистецької освіти, театральних інституцій і формування національного репертуару.

Водночас, у межах цих обмежень відбувалося поступове національне пробудження: діяльність театру корифеїв, музично-драматичної школи М. Лисенка, непересічна творчість відомих представників театального мистецтва стали виявом прагнення до оновлення театру й повернення йому культурно-національної гідності. Аналогічно, у сфері образотворчого мистецтва зароджувались потужні українські мистецькі школи, осередки передвижництва, культурно-мистецькі гуртки й товариства, які намагалися синтезувати європейські художні новації з національною традицією. Таким чином, центральною проблемою дослідження є з'ясування сутності та особливостей розвитку українського театального й образотворчого мистецтва на поч. XX ст. у контексті культурних реформ, імперської політики та процесів націотворення, а також визначення ролі українських митців у формуванні власної мистецької ідентичності в межах підросійської України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку українського культурного життя на поч. XX ст. знайшла відображення у широкому колі наукових праць, присвячених як загальним закономірностям культурного процесу, так і окремим його складовим – театальному та образотворчому мистецтву. Серед тематичних праць узагальнюючого характеру слід вказати роботу дослідника М. Поповича, в якій, досліджуючи історію української культури, вчений висвітлює основні етапи її становлення, а також демонструє її зв'язок із соціальними трансформаціями, духовними процесами й освітнім розвитком (Попович, 1998). Особливу цінність для дослідження також має п'ятий том «Історії української культури», в якому узагальнено досягнення гуманітаристики щодо еволюції українського культурного простору XX – поч. XXI ст., а також відображено взаємозв'язок національної культури з політичними й ідеологічними процесами (Жулинський, 2011). Вагомим доповненням до узагальнюючих праць є колективні праці І. Хоми, А. Сиви, Ж. Мини, а також О. Павлової та Т. Мельничук, які систематизують матеріал з історії української культури, акцентуючи увагу на культурно-освітніх процесах і формуванні національної самосвідомості в умовах

модернізації (Хома, 2012). Досить оригінальною тематичною роботою є монографія Я. Калакури, О. Рафальського та М. Юрія, в якій за використання соціологічного підходу досліджено джерельні та методологічні основи вивчення української культури, проаналізовано її генезу й історичні етапи розвитку, а також окреслено роль духовно-релігійних цінностей у формуванні національної ідентичності (Калакура, 2015).

Окремий пласт історіографії становлять дослідження театрального мистецтва поч. ХХ ст., яке відіграло значну роль у процесі національного відродження. Зокрема, у працях О. Карліної, Н. Мірошніченко та О. Крижановської розкрито особливості розвитку українського театру, модерністські тенденції у драматургії та формування міських культурних осередків (Карліна, 2013; Крижановська, 2019; Мірошніченко, 2003). Безпосередньо театральний вимір культурних процесів висвітлено у роботі Є. Водяхіна, в якій автор розглядає театр як соціальний феномен, чутливий до модернізаційних викликів доби, включно з національним рухом, змінами в аудиторії та механізмами культурної політики імперії (Водяхін, 2023).

Важливою для дослідження розвитку образотворчого мистецтва та центрів мистецької освіти в українських губерніях поч. ХХ ст. стала праця О. Ноги, в якій простежено формування нових естетичних моделей у візуальному мистецтві авангардного напрямку. Автор наголошує на оновленні художньої мови, що активізувалося з початку ХХ ст., та підкреслює взаємопов'язаність мистецьких середовищ різних галузей (Нога, 1999). В роботі Л. Русакової можна простежити авторський аналіз педагогічних пошуків та інституційної трансформації у сфері підготовки художників. Історіографічно ця робота важлива тим, що показує інфраструктурні передумови функціонування театральної культури (Русакова, 2014).

Підсумовуючи, варто зазначити, що сучасна історіографія досить повно репрезентує основні напрями дослідження українського культурного процесу початку ХХ ст., проте низка його окремих аспектів все ж залишаються недостатньо розкритими. Подальше поглиблення цих тем дозволить повніше реконструювати цілісну картину розвитку українського театального й образотворчого мистецтва цієї доби як важливого складника процесів національного самоусвідомлення та модернізації суспільства.

Метою роботи є історико-культурне дослідження процесів становлення та розвитку українського театального й образотворчого мистецтва на поч. ХХ століття в умовах Російської імперії, з урахуванням впливу імперської культурної політики, суспільних трансформацій і національно-визвольних тенденцій.

Виклад основного матеріалу. На межі ХІХ – ХХ ст. у провідних європейських країнах відбувається глибока трансформація ідейно-світоглядних засад театального мистецтва. У цей період формується загальноєвропейський мистецький рух, відомий під назвою «Велика реформа театру» (1890 – 1940 рр.), який був спрямований на подолання рутинності й обмеженості «міщанської» культури в театральному мистецтві та утвердження такого типу театру, який міг би здійснювати духовно-культурний вплив на глядача. Внаслідок цього в європейському культурному просторі виникла ціла плеяда «вільних», нових і незалежних режисерів та драматургів, що сприяло становленню драматичного, інсценічного театру нового типу (Клековкін, 2008, с. 108–119). Ці процеси не могли не вплинути на театральне життя українських губерній Російської імперії, хоча через негативний вплив останньої на культурне життя краю воно перебувало у стані глибокої кризи. Так, російська імперська влада прагнула перетворити українську сцену на осередок «мужицької» або «міщанської» культури, обмежуючи постановки перекладених творів іноземних авторів та забороняючи п'єси,

присвячені життю української інтелігенції. Крім цього, також розвиток українського театру на поч. ХХ ст. гальмувала неспроможність більшості драматургів швидко адаптуватися до нових історико-культурних умов, відповідати сучасним тенденціям, незважаючи на великі перспективи, які демонструвало українське театральне мистецтво попередніх десятиліть (Вороний, 1913, с. 123).

Проте попри це творчі пошуки театральних митців не зупинялися. З метою створення повноцінної мистецької картини доби українські театральні діячі зверталися до здобутків минулого, шукаючи натхнення у традиціях елизаветинського, східного театру, комедії масок, середньовічних містерій (Гринишина, 2019). Провідні українські митці все більше вдаються до творчої імпровізації й пошуків нових форм національного сценічного репертуару, запозичених із культурного поля Західної Європи. Саме тоді з'являються новітні тогочасні твори І. Тобілевича, П. Мирного, О. Пчілки, Б. Грінченка та інших драматургів, які прагнули знову відродити занепалий український театр, модернізувати його та підняти на загальнонаціональний рівень (Гринишина, 2012, с. 285).

Важливу роль у розвитку новаторського напрямку українського театального мистецтва відіграв Театр корифеїв – осередок, що об'єднав провідних діячів сцени: М. Старицького, І. Тобілевича, М. Кропивницького, П. Саксаганського та став виразним показником відродження театального мистецтва на українських землях в складі Росії. Назва «корифеї» виникла після виходу у 1901 р. збірника «Корифеи украинской сцены». Театр корифеїв вирізнявся виразним україноцентризмом: попри цензурні заборони, його актори продовжували ставити україномовні вистави та п'єси, популяризували українське слово. Лише під зростаючим тиском влади вони були змушені частково перейти на російськомовний репертуар (Водяхін, 2023, с. 21). У 1904 р. за ініціативи М. Лисенка було засновано Музично-драматичну школу, мета якої визначалася утвердження української освіти та національного театального мистецтва (Лисенко, 2004). Школа мала два відділи – музичний та драматичний, а навчальний процес будувався за програмою Московського філармонічного музично-драматичного училища (Шевчук, 2007, с. 583). Викладацький склад становили видатні українські та зарубіжні митці як М. Старицька, В. Перетц, Ф. Ла-Барт, О. Левицький (Кузьмін, 1984, с. 40). Серед випускників школи 1904 – 1918 рр. – П. Самійленко, С. Боднарчук, С. Мануйлович, акторська майстерність яких вражала глядачів під час постановок сучасних театральних вистав.

Демократична революція 1905 – 1907 рр. принесла театальному мистецтву України «друге дихання», послабивши імперські обмеження та давши новий імпульс становлення національного театру. У 1907 р. у Києві було відкрито перший професійний стаціонарний театр М. Садовського, що містився в Троїцькому народному домі. Як результат, український театр став активним конкурентом численним російськомовним трупам, зокрема популярним драматичним операми Соловцова, Кручиніна, театрам мініатюр та «кафе-шантанам» (Василько, 1962, с. 19). У театрі М. Садовського активно працювала видатна акторка М. Заньковецька, яка виступала на провідних сценах Києва і Петербурга та сприяла розвитку українського театального мистецтва, популяризуючи його навіть у віддалених регіонах, зокрема в Таврійській губернії. У 1902 – 1903 рр. за її участі відбулися гастролі п'єси «Наталка Полтавка» (Театр, 1905). Після революції 1905 – 1907 рр. акторка ініціювала створення національного Художнього театру, а також фінансувала діяльність Товариства українських артистів під керівництвом І. Мар'яненка, заснованого 1915 р. в Одесі (Шендрікова, 2011, с. 235).

Ще однією визначною подією в театральному житті українських губерній стало відкриття 1916 р. у Києві театрального гуртка під керівництвом Л. Курбаса, уродженця Галичини, який, добре обізнаний з європейськими тенденціями, прагнув реформувати українську сцену, відмовившись від народно-етнографічної спрямованості на користь європейського модернізму (Буравченко, 2009, с. 364). До гуртка увійшли П. Самійленко, М. Терещенко, О. Добровольська, С. Бондарчук, які в майбутньому здобудуть славу як відомі українські актори (Романько, 1999, с. 7).

Паралельно з цим в українських губерніях діяла низка пересувних та аматорських театрів, що гастролювали в межах Російської імперії – від Прибалтики до Сибіру. Вони стали справжнім надбанням національного мистецтва завдяки своїй оригінальності та дотепності в ході постановки художніх та драматичних творів (Василько, 1962, с. 19). Пожваблювалося театральне життя й у провінції, зокрема в місцевих освітніх закладах, де аматорські учнівські гуртки ставили п'єси О. Островського та М. Гоголя. Сюди ж, з 1905 р. в закладах середньої освіти розпочинається процес українізації шкільної драматургії: зокрема, в Острозькій чоловічій гімназії (1906 – 1907 рр.) діяв музично-драматичний гурток, який популяризував твори Г. Квітки-Основ'яненка та І. Котляревського, однак його діяльність була згодом заборонена.

Попри появу потужних українських театральних об'єднань та мистецьких шкіл, на превеликий жаль, український театр продовжував залишатися відірваним від європейських мистецьких процесів. Йому бракувало можливості ознайомити глядачів із новітніми зразками зарубіжної драматургії, що призводило до переважання етнографічних і побутових тем, історико-козацьких сюжетів і глорифікації минулого, які хоч і сприяли пробудженню національно-патріотичних почуттів, проте не могли подовгу утримувати увагу глядача. Це підтверджують спогади акторів П. Коваленка та М. Садовського, які зазначають, що напередодні революційних подій 1917 – 1921 рр. український театр залишався на маргінесі культурного життя імперії. Досить часто йому бракувало професіоналізму, його репертуар був здебільшого русифікований, культура управління трупами мала низький рівень, а актори нерідко страждали фінансово та психологічно. Провідні українські колективи таврувалися як «малоросійські», що унеможливило їхнє рівноправне існування в загальноросійському культурному полі (Буравченко, 2009, с. 365).

Втім, у роки падіння самодержавства українське театральне мистецтво все ж таки зуміло вийти з-під імперського тиску і заявити про себе як про справжній національний театр. Уже 1917 р. розпочалися реформаційні процеси: за ініціативи В. Винниченка, Д. Дорошенка, М. Старицького виникла організація «Вільне мистецтво», створено Комітет українського театру, а театр Л. Курбаса («Молодий театр») набув виразного україноцентричного спрямування (Осташко, 1998, с. 30).

Оцінюючи стан розвитку українського образотворчого мистецтва поч. ХХ ст., необхідно врахувати потужний вплив європейського модернізму, що утвердився в культурному просторі Європи в цей період і не міг не позначитися на формуванні художніх тенденцій в українських губерніях Російської імперії. В умовах нагляду імперської цензури цей процес мав поступовий характер: знайомство публіки з новими мистецькими течіями відбувалося переважно через виставкову діяльність, де демонструвалися твори різних художніх напрямів. З часом у низці губерній з'являються мистецькі організації та музеї, що сприяли поширенню нових художніх ідей та фаховій підготовці модерних митців (Савицька, 2001, с. 32, с. 102). На цьому тлі формується рух «нового мистецтва», ініційований українською художньою елітою, яка прагнула

подолати усталені академічні канони й утвердити нові засоби самовираження. Симптоматичними для цієї тенденції були аматорські експериментальні роботи молодих київських митців (Скрипник, 2007, с. 65–78). Зростання інтересу до ідей створення національної мистецької школи стало стимулом для становлення провідних українських художніх осередків, де відтворювалися традиції національного малярства й здійснювалася підготовка нових поколінь митців (Ковальчук, 2003, с. 5).

Одним із найвпливовіших осередків художньої освіти стає Київська рисувальна школа М. Мурашка, що існувала тут ще з др. пол. XIX ст. за активної підтримки відомих українських меценатів П. Семенова-Тянь-Шанського, П. Павлова, І. Терещенка та В. Тарновського. Вона стала важливим чинником українізації художнього життя. Доступна широким верствам населення, школа забезпечувала комплексну підготовку з малювання, скульптури та композиції. Професійний викладацький склад (В. Фабріціус, І. Селезньов, М. Врубель) запроваджував нові педагогічні методики, орієнтовані на розвиток творчої індивідуальності майбутніх митців. У колекціях цієї школи зберігалися роботи видатних тогочасних художників, зокрема І. Рєпіна та І. Айвазовського. З цієї школи вийшли такі знані митці, як В. Серов, К. Крижицький, І. Левітан, О. Мурашко (Русаківа, 2014, с. 282). Школа припинила своє існування 1901 р., проте вже 1913 р. О. Мурашко засновує власну студію, прагнучи перетворити Київ на центр художнього життя. З його ініціативи 1916 р. виникає Товариство київських художників, що мало на меті популяризацію українського мистецтва через виставки та публічні лекції (Лобановський, 1989, с. 123).

Крім цього, в художньому середовищі українських губерній станом на поч. XX ст. продовжували зберігатися традиції передвижництва – організації пересувних виставок, які, незважаючи на критику з боку російських мистецтвознавців за «провінційність», залишалися популярними серед української публіки, адже робили мистецтво доступним для широких верств населення, а не лише для міщанства та дворян.

Ідеї передвижництва мали значний вплив на діяльність художніх шкіл українських губерній та давали поштовх для розвитку нових осередків художньої діяльності. Так, під впливом передвижництва на базі художньої школи М. Раєвської-Іванової в Одесі формується Одеська рисувальна школа, яка згодом переросте в училище та стане центром художнього життя Одещини в 1910-х рр. (Шмагалю, 2005, с. 77). 1908 р. у Харкові засновується Товариство харківських художників, яке прагнуло налагодити співпрацю з мистецькими об'єднаннями всієї України. Серед його викладачів відомі митці – П. Левченко, Є. Агафонов, М. Ткаченко. Крім цього, у місті виникає група «Блакитна лілея» (1909 – 1911 рр.), до складу якої входили художники М. Синякова, Д. Гордєєв, а також студія «Будяк», яка поглиблювала розробку студій новітнього живопису (Горбачов, 1994, с. 227). Імпульс появи та розробки нових художніх ідей мистецькими закладами освіти сприяє появі 1908 р. Херсонського товариства любителів красних мистецтв, яке проводило регулярні виставки до 1915 р. В межах міста також діють виставки художників-модерністів Д. Бурлюка, М. Ларіонова. Подібні процеси відбувалися і в Катеринославі, де відомі художники налагоджують співпрацю з місцевим Науковим товариством, організовуючи виставки українських авангардистів, а також проводячи публічні мистецтвознавчі лекції (Нога, 1999, с. 55, с. 78). Початок XX ст. позначений також активним мистецьким рухом у Києві, Рівному, Умані, де демонструвалися роботи як українських, так і зарубіжних

митців, зокрема представників окремих художніх товариств («Штука», «Товариство південноросійських художників») (Савицька, 2001, с. 88).

Особливе місце в історії українського мистецтва поч. ХХ ст. посідають персональні виставки прогресивних митців, талант яких дозволяв позмагатися з мистецькими здобутками європейської художньої спільноти. Тут уваги заслуговують роботи В. Іздебського, які він представив на своїй персональній виставці («Інтернаціональна виставка картин, скульптури, гравюр і рисунків» 1909 – 1910 рр.), які стали аналогом французьких салонів і втілили ідею культурної інтеграції України до європейського мистецького простору. Окрім вищезгаданого, не менш вагомою подією для тогочасного українського мистецтва стала ретроспективна виставка Товариства київських художників 1911 р. у міському музеї, а також Перша загальноукраїнська художня виставка 1912 р., що продемонструвала зрілість національної художньої традиції. У 1914 р. гурток «Мистецтво» організував у Києві виставку «Кільце», де були представлені твори українських модерністів О. Богомазова та О. Екстера (Нога, 1999, с. 142).

На передодні Першої світової війни на рубежі 1913 – 1914 рр. у вітчизняному мистецькому середовищі поширюються футуристичні ідеї. У Києві виникає оригінальне об'єднання «Кверо» під керівництвом П. Ковжуна, яке разом із літературно-мистецькою групою «Гілея» пропагувало новітні форми українського живопису та графіки, проводячи виставкові турне українськими губерніями, цим самим популяризуючи появу нової хвилі українського образотворчого мистецтва (Семенко, 2007, с. 17–18).

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що на поч. ХХ ст. культурно-мистецьке життя українських губерній Російської імперії розвивалося в умовах складного поєднання творчих пошуків і політичних обмежень. Розвиток театрального мистецтва, становище якого залишалося особливо складним. Попри поодинокі спроби українізації театральних труп, гуртків та культурно-освітніх ініціатив, український театр перебував у тісній залежності від імперської політики та російського культурного простору. Його діяльність обмежувалася цензурними заборонами, фінансовою нерівністю й відсутністю сталої системи підтримки національного репертуару. Проте саме театр став важливим осередком національного пробудження, засобом популяризації української мови, традицій і світогляду серед широких верств населення. Натомість українське образотворче мистецтво цього періоду, сприймаючи естетичні тенденції європейського модернізму, водночас зберігало національну своєрідність і виступало важливим чинником формування духовно-культурної ідентичності. Попри відсутність належної державної підтримки мистецтво ставало простором національного самовираження, де виявлялися прагнення українців до культурної автономії й духовного оновлення. Отже, культурно-мистецькі процеси в українських губерніях початку ХХ ст. демонструють суперечливе, але динамічне поєднання творчої ініціативи й національного самоствердження в умовах імперської залежності. Вони не лише відображали прагнення українського суспільства до духовного оновлення, а й формували підґрунтя для подальшого розвитку модерної української культури та театрального мистецтва в добу нової хвилі національного відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Буравченко, Д. (2009). Культурна ситуація в Україні на початку ХХ ст. *Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст.*, (16), 362–372.

Василько, В. (1962). *Микола Садовський та його театр*. Київ: Вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР.

Водяхін, Є. (2023). Українська театральна культура кінця XIX – початку XX ст. у контексті соціокультурних та ідеологічних трансформацій. *Культурологія. Молоді науковці*, (5), 19–23.

Вороний, М. (1913). *Театр і драма: Збірка критичних статей з обсягу театального мистецтва і драматичної літератури*. Київ: Волосожар.

Горбачов, Д. (1994). Наївність – цинізм цнотливості... Давид Бурлюк-Писарчук у ролі великої дитини. *Хроніка 2000*, (3), 223–236.

Гринишина, М. (2019). *Синтетичний театр: монографія*. Київ: Фенікс.

Історія українського мистецтва (Т. 5: Мистецтво XX століття). (2007). За ред. Т. Кара-Васильєвої. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Історія української культури (Т. 5, Кн. 1: Українська культура XX – початку XXI століть). (2011). За ред. М. Г. Жулинського. Київ: Наукова думка.

Калакура, Я. С., Рафальський, О. О., Юрій, М. Ф. (2015). *Українська культура: цивілізаційний вимір*. Київ: ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Карліна, О. (2013). Театральне життя у повітових містах Волинської губернії в першій половині XIX ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*, (21/269), 27–32.

Клековкін, О. (2008). Театр: форми і реформи. *Мистецтвознавство України*, (9), 108–119.

Ковальчук, О. (2003). *Історія живописного факультету НАОМА і його роль у вихованні мистецьких кадрів та формуванні національної живописної школи України 1917–1941 років*. Автореф. дис. канд. мистецтвознавства. Київ.

Крижановська, О. (2019). Театральне життя міста. У О. П. Реєнт (Ред.), *Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)* (с. 488–516). Київ: Інститут історії України НАН України.

Кузьмін, М. (1984). Музично-драматична школа М. В. Лисенка. *Українське музикознавство*, (19), 37–50.

Лисенко, М. (2004). Лист до Грушевського М. С. від 1 липня 1904 року. *Р. Скорульська (Упоряд.). Микола Лисенко. Листи*, (с. 387). Київ: Музична Україна.

Лобановський, Б. (1989). *Українське мистецтво другої половини XIX – початку XX ст.* Київ: Мистецтво.

Мірошниченко, Н. (2003). Модернізм в українській драматургії початку XX століття. *Н. Корнієнко (Ред.), Український театр XX століття: монографія*. Київ: ЛДЛ.

Нога, О. (2000). *Малярство українського авангарду: 1905 – 1918 роки*. Львів: Українські технології.

Осташко, Т. (1998). З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради. *Український історичний журнал*, (3), 24–38.

Павлова, О., Мельничук, Т. (2019). *Історія української культури* (2-ге вид., перероб. і доп.). Київ: Центр навчальної літератури.

Попович, М. (1998). *Нарис історії культури України*. Київ: АртЕкс.

Романько, І. (1999). *Театральна справа в Україні під час влади національних урядів (1917–1920 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Русакова, Л. (2014). Художня освіта в Україні другої половини XIX – початку XX століття: історія та педагогічні пошуки. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, (9), 279–285.

Савицька, Л. (2001). *Художня критика в Україні. Друга половина XIX – початок XX ст.* Київ: Кадри.

Семенко, І. (2007). Михайль Семенко – основоположник українського футуризму. *Хроніка 2000*, (65–66), 15–57.

Театр. (1905, 23 липня). *Крымский курьер*, (172), 4.

Театр. (1905, 25 вересня). *Крымский курьер*, (222), 4.

Театр. (1905, 16 жовтня). *Крымский курьер*, (238), 4.

Український театр XX століття: Антологія вистав. (2012). За ред. М. Гринишиної. Київ: Фенікс.

Хома, І. Я., Сова, А. О., Мина, Ж. В. (2012). *Історія української культури.* Львів.

Шевчук, В. (2007). *Страсті за Миколаєм. Микола Лисенко.* Київ: Пульсари.

Шендрікова, С. (2011). Марія Костянтинівна Зацьковецька на кримських театральних сценах. *Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія*, (41), 233–236.

Шмагало, Р. (2005). *Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структуривання, методологія, художні позиції.* Львів: Українські технології.

REFERENCES

Buravchenko, D. (2009). Kulturalna sytuatsiia v Ukraini na pochatku XX st. [Cultural situation in Ukraine at the beginning of the 20th century]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, (16), 362–372. [in Ukrainian].

Vasylo, V. (1962). *Mykola Sadovskyi ta yoho teatr* [Mykola Sadovskyi and his theatre]. Kyiv: Vydavnytstvo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury URSR. [in Ukrainian].

Vodiakhin, Ye. (2023). Ukrainiska teatralna kultura kintsia XIX – pochatku XX st. u konteksti sotsiokulturnykh ta ideolohichnykh transformatsii [Ukrainian theatrical culture of the late 19th – early 20th century in the context of sociocultural and ideological transformations]. *Kulturologiia. Molodi naukovtsi*, (5), 19–23. [in Ukrainian].

Voronyi, M. (1913). *Teatr i drama: Zbirka krytychnykh statei z obsiahu teatral'noho mystetstva i dramatychnoi literatury* [Theatre and drama: A collection of critical articles on theatrical art and dramatic literature]. Kyiv: Volosozhar. [in Ukrainian].

Horbachov, D. (1994). Naivnist — tsynizm tsnotylyvosti... Davyd Burluk-Pysarchuk u roli velykoi dytyny [Naivety – the cynicism of chastity... Davyd Burluk-Pysarchuk as a great child]. *Khronika 2000*, (3), 223–236. [in Ukrainian].

Hrynshyna, M. (2019). *Syntetychnyi teatr: monohrafiia* [Synthetic theatre: A monograph]. Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].

Istoriia ukrainskoho mystetstva (Vol. 5: Mystetstvo XX stolittia). (2007). [History of Ukrainian art (Vol. 5: Art of the 20th century)]. T. Kara-Vasyl'ieva (Ed.). Kyiv: IMFE im. M. T. Ryl'skoho NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Istoriia ukrainskoi kultury (Vol. 5, Book 1: Ukrainiska kultura XX – pochatku XXI stolit). (2011). [History of Ukrainian culture (Vol. 5, Book 1: Ukrainian culture of the 20th – early 21st centuries)]. M. H. Zhulynskyi (Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

- Kalakura, Ya. S., Rafalskyi, O. O., & Yurii, M. F.** (2015). *Ukrainska kultura: tsyvilizatsiyni vymir* [Ukrainian culture: A civilizational dimension]. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Karlina, O.** (2013). Teatralne zhyttia u povitovykh mistakh Volynskoi hubernii v pershii polovyni XIX st. [Theatrical life in county towns of the Volyn Governorate in the first half of the 19th century]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Serii: Istorychni nauky, (21/269)*, 27–32. [in Ukrainian].
- Klekovkin, O.** (2008). Teatr: formy i reformy [Theatre: Forms and reforms]. *Mystetstvoznavstvo Ukrainy, (9)*, 108–119. [in Ukrainian].
- Kovalchuk, O.** (2003). *Istoriia zhyvopysnoho fakultetu NAOMA i yoho rol u vykhovanni mystetyskykh kadriv ta formuvanni natsionalnoi zhyvopysnoi shkoly Ukrainy 1917–1941 rokiv* [History of the Painting Faculty of NAOMA and its role in training artists and shaping the national school of painting in Ukraine, 1917–1941] (*Extended abstract of PhD dissertation*). Kyiv. [in Ukrainian].
- Kryzhanovska, O.** (2019). Teatral'ne zhyttia mista (Theatrical life of the city). In *O. P. Reient (Ed.), Vid muriv do bul'variv: tvorennia modernoho mista v Ukraini (kinets' XVIII – pochatok XX st.)* [From walls to boulevards: The creation of the modern city in Ukraine (late 18th – early 20th century)], (pp. 488–516). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Kuz'min, M.** (1984). Muzychno-dramatychna shkola M. V. Lysenka [M. V. Lysenko's music and drama school]. *Ukrainske muzykoznavstvo, (19)*, 37–50. [in Ukrainian].
- Lysenko, M.** (2004). Lyst do Hrushevs'koho M. S. vid 1 lypnia 1904 roku (Letter to Mykhailo Hrushevskiy, July 1, 1904). In *R. Skorulska (Comp.). Mykola Lysenko. Lysty* [Mykola Lysenko. Letters], (p. 387). Kyiv: Muzychna Ukraina. [in Ukrainian].
- Lobanovskiy, B.** (1989). *Ukrainske mystetstvo druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* [Ukrainian art of the second half of the 19th – early 20th century]. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].
- Miroshnychenko, N.** (2003). Modernizm v ukrainskii dramaturhii pochatku XX stolittia [Modernism in Ukrainian drama of the early 20th century]. In *N. Korniienko (Ed.), Ukrainskyi teatr XX stolittia: monohrafiia* (Ukrainian theatre of the 20th century: A monograph). Kyiv: LDL. [in Ukrainian].
- Noha, O.** (2000). *Maliarstvo ukrainskoho avantardu: 1905 – 1918 roky* [Painting of the Ukrainian avant-garde: 1905 – 1918]. Lviv: Ukrains'ki tekhnolohii. [in Ukrainian].
- Ostashko, T.** (1998). Z istorii literaturno-mystetskoho zhyttia v Ukraini za chasiv Tsentral'noi Rady (From the history of literary and artistic life in Ukraine during the Central Rada period). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal, (3)*, 24–38. [in Ukrainian].
- Pavlova, O., & Melnychuk, T.** (2019). *Istoriia ukrainskoi kultury* [History of Ukrainian culture] (2nd ed., rev. and exp.). Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian].
- Popovych, M.** (1998). *Narys istorii kultury Ukrainy* [An outline of the history of Ukrainian culture]. Kyiv: ArtEks. [in Ukrainian].
- Romanko, I.** (1999). *Teatralna sprava v Ukraini pid chas vlady natsionalnykh uriadiv (1917 – 1920 rr.)* [Theatrical affairs in Ukraine under the rule of national governments (1917 – 1920)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Rusakova, L.** (2014). Khudozhnia osvita v Ukraini druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia: istoriia ta pedahohichni poshuky [Art education in Ukraine in the second half

---

of the 19th – early 20th century: History and pedagogical approaches]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, (9), 279–285. [in Ukrainian].

Savytska, L. (2001). *Khudozhnia krytyka v Ukraini. Druha polovyna XIX – pochatok XX st.* [Art criticism in Ukraine: Second half of the 19th – early 20th century]. Kyiv: Kadry. [in Ukrainian].

Semenko, I. (2007). Mykhail Semenko – osnovopolozhnyk ukrainskoho futuryzmu [Mykhail Semenko as the founder of Ukrainian futurism]. *Khronika 2000*, (65–66), 15–57. [in Ukrainian].

Teatr. (1905, July 23). [Theatre]. *Krymskii kurer*, (172), 4. [in Russian].

Teatr. (1905, September 25). [Theatre]. *Krymskii kurer*, (222), 4. [in Russian].

Teatr. (1905, October 16). [Theatre]. *Krymskii kurer*, (238), 4. [in Russian].

Ukrainskyi teatr XX stolittia: Antolohiia vystav. (2012). [Ukrainian theatre of the 20th century: An anthology of performances]. Kyiv: Feniks. (in Ukrainian).

Khoma, I. Ya., Sova, A. O., & Myna, Zh. V. (2012). *Istoriia ukrainskoi kultury* [History of Ukrainian culture]. Lviv. [in Ukrainian].

Shevchuk, V. (2007). *Strasti za Mykolaiem. Mykola Lysenko* [The passion of Mykolai. Mykola Lysenko]. Kyiv: Pulsary. [in Ukrainian].

Shendrikova, S. (2011). Mariia Kostyantynivna Zankovetska na krymskykh teatralnykh stsenakh [Mariia Zankovetska on Crimean theatrical stages]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU im. H. S. Skovorody. Seriia: Istoriia ta heohrafiia*, (41), 233–236. (in Ukrainian).

Shmahalo, R. (2005). *Mystetska osvita v Ukraini seredyny XIX – seredyny XX st.: strukturuvannia, metodolohiia, khudozhni pozysii* [Art education in Ukraine from the mid-19th to mid-20th century: Structuring, methodology, artistic positions]. Lviv: Ukrainski tekhnolohii. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 13 травня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.*